

Rat je neizostavan dio povijesti koji ostavlja trag na području na kojemu se vodi, i to u različitim oblicima kao što su rovovi, utvrde, bojišta itd. To podrazumijeva, s jedne strane, potrebu proučavanja mjesta sukoba kao još jednog izvora istraživanja koji nam omogućuje da bolje shvatimo ratna događanja, a s druge da se razviju strategije didaktičke muzeografije koje pridonose boljem razumijevanju istih tih sukoba.

Europa je doživjela 'kopernikanski obrat' u istraživanju ovih elemenata kada su oni postali dio arheološke poddiscipline koja postaje sve važnija te se istodobno razvio muzeografski i muzeološki diskurs utemeljen na građanskom shvaćanju sukoba.

U Kataloniji je ta vrsta baštine golema, ali nisu se razvile niti istraživačke, ni muzeološke strategije vezane za tu vrstu materijalnih tragova. U ovom članku naglasak je stavljen upravo na nedostatak zaštite materijalnih ostataka povezanih uz sukobe, a kao primjer uzeto je razdoblje španjolskoga Građanskog rata (1936. – 1939.). Navode se neki primjeri istraživanja i muzeografske intervencije koji se trenutačno razvijaju, a koji pokušavaju obuhvatiti i cijelo europsko područje sukoba.

Uvod. Neosporna je činjenica da rat ostavlja tragove na teritoriju na kojemu se vodi. Sveprisutnost ratne baštine djelomično se objašnjava sljedećom premisom: sukobi, posebice oni iz razdoblja modernih ratova, uzrokuju golema uništenja koja su masovna, brza i iznenadna što može dovesti do stvaranja opsežnoga arheološkog registra (u formi različitih baštinskih elemenata) koji je podesan za istraživanje i, povrh toga, za provođenje pojedinačnih baštinskih akcija.

Nadalje, važno je imati na umu da ta vrsta baštine budi veliku strast kod šire publike, ali jednako tako i kod stručnjaka jer je riječ o baštinskim elementima, bilo prostorima, zgradama ili nekoj drugoj vrsti ostataka, koji posjeduju emotivni i dramatični naboj koji nikoga ne ostavlja ravnodušnim, što i objašnjava zašto su sukobi neizostavan, ali ne i ključan, segment u izgradnji kolektivnih identiteta.

Uzevši u obzir važnost rata u povijesnom tijeku te rata kao elementa u izgradnji identiteta, iznenaduje nas katalonski primjer u kojemu su ratna zbivanja gotovo

potpuno izostavljena iz historiografskog diskursa, a zaboravljena su i na razini baštinskih inicijativa¹. Dakle, polazi se od stajališta da je ne samo potrebno, već obvezno muzealizirati rat i zato se provodi kratka analiza europskih inicijativa vezanih za ratnu baštinu, i to u općem okviru, kako bi se nakon toga napravila kritička analiza muzeološke i muzeografske obrade baštinskih ostataka iz razdoblja rata pri čemu se kao studija slučaja uzima baština vezana uz zbivanja iz razdoblja španjolskoga Građanskog rata (1936. - 1939.) što predstavlja posebnu problematiku.

Kako muzealizirati rat?

Europski primjeri

Vojni muzeji osmišljeni su za veličanje vojske u kontekstu stvaranja nacija država tijekom 19. st. i stoga su zamišljeni kao prostori izlaganja trofeja, relikvija i, zašto ne, kao oblik slavljenja i izgradnje kulta vojske, kao i same države (Hernández Cardona 2004; Santacana Mestre & Hernández Cardona 2006.). To je značilo da su muzeji sadržavali predmete koji su služili prisjećanju na vojne uspjehe, dok je didaktična interpretacija bila izostavljena. Neki primjeri takvih muzeografskih koncepata još uvijek postoje u Europi, posebice u Španjolskoj. U najistaknutije primjere muzeja kao prostora koji služi veličanju i slavljenju vojske spadaju Musée de l'Armée u Parizu (koji se također naziva i Les Invalides), Musée Royal del Armée u Belgiji, Vojni muzej u Madridu, te sada zatvoreni Regionalni vojni muzej ili Muzej Montjuïc u Barceloni.

U svakom slučaju, u Europi se vezano uz vojne muzeje primjećuje autentična muzeološka revolucija. Ne samo da su novi muzeji počeli primjenjivati nove muzeografske strategije bazirane na novim tehnologijama koje teže interaktivnom i didaktičnom pristupu, već su postupno počeli napuštati nacionalistički diskurs i veličanje vojske u zamjenu za građanski diskurs u kojemu je rat fenomen smješten unutar određenoga društvenog, ekonomskog i političkog konteksta (Hernández Cardona 2004: 23-24; Santacana Mestre i Hernández Cardona 2006: 199-210.).

Nova muzeografska stajališta odražavaju snažnu didaktičnu odlučnost vidljivu u atraktivnim muzeografskim

Rat je neizostavan dio povijesti koji ostavlja trag na području na kojemu se vodi, i to u različitim oblicima kao što su rovovi, utvrde, bojišta itd. To podrazumijeva, s jedne strane, potrebu proučavanja mjesta sukoba kao još jednog izvora istraživanja koji nam omogućuje da bolje shvatimo ratna događanja, a s druge da se razviju strategije didaktičke muzeografije koje pridonose boljem razumijevanju istih tih sukoba.

¹ Više o problematiku koju implicira muzealizacija rata vidi u: Rubio Campillo 2009.; Hernández Cardona 2004.

sl.1. Ostaci mjesta Poble Vell de Corbera (okrug Terra Alta, pokrajina Tarragona) bombardiranog tokom španjolskog Građanskog rata
Autor fotografije: María del Carmen Rojo Ariza

inicijativama koje prije svega polaze od humanijeg viđenja rata u kojemu je emotivna sastavnica na prvome mjestu, te je sukladno tome jasno naglašena okrutnost ratnog sukoba. Budući da je naglasak stavljen na sukob kao događaj unutar određenoga povijesnog konteksta, u novim muzeografskim inicijativama naglašava se svakodnevnost, objašnjava individualno viđenje rata nekog vojnika, tehnološka komponenta itd. Mogućnosti koje nude te vrste baštine mnogobrojne su, posebice zato što rat, kao što je rečeno, ostavlja mnogo tragova u prostoru koji sežu od bivših utvrda, preko skloništa pa sve do rovova.

Taj novi muzeografski pristup omogućuje različite načine na koje se može prići ratu. Međutim, svi oni imaju zajedničku referentnu točku - njih ne zanima prikazivanje vojnih pobjeda određene vojske, ni diskurs utemeljen na obrani militarizma, već pokušavaju pronaći "čovječnost", što se sastoji u sljedećemu: s jedne su strane te muzeografije usredotočene na percepciju civilnoga i vojnog stanovništva u sukobima, a s druge na utjecaj koji rat ima na određeni teritorij.

Istražiti materijalnost sukoba

Prema našem mišljenju, shvaćanje rata s civilnog stajališta jedan je od niza čimbenika koji objašnjavaju razvoj istraživanja vezanog uz materijalne ostatke nakon sukoba, a koje se posljednjih desetljeća razvijalo na europskoj razini, posebice u anglosaksonskome, francuskome, njemačkome i latinoameričkom okruženju.

To shvaćanje povijesti polazi od uvjerenja da su ostaci određenog sukoba materijalni odraz njega samoga te da nam prenose važne informacije, kao i to da su zbog

svoje vojne naravi pisani izvori pristrani (gledište koje nam se prenosi subjektivno je, tj. pokušavaju se opravdati vojne ili zapovjedne akcije i sl.), a kako se približavamo sadašnjosti, dokumentacija se klasificira kao tajna i zbog toga postoji obveza da se djelomično primjenjuje pristup prema ostacima kao da je riječ o nepisanim društvima (Schofield 2005: 39, Tablica 1.2).

Drugim riječima, iako se doima paradoksalnim, često su jedini dostupni ostaci za proučavanje sukoba, posebice kada je riječ o ratovima iz suvremenog doba, upravo sama mjesta sukoba i zbog toga bi bilo historiografski pogrešno zanemariti takve materijalne ostatke.

To podrazumijeva nove strategije u istraživanju, kao i u iskopavanju. Uzevši u obzir raznolikost ostataka vezanih za sukobe (npr. utvrde, bojna polja, protuavionska skloništa itd.) potrebno je, ovisno o kontekstu, odrediti različite metode arheološke intervencije. Katkad se potrebno koristiti novim istraživačkim strategijama jer bi tradicionalna arheologija bila neučinkovita. To posebice vrijedi kada je raspršenost materijala na nekom području izrazito velika i kad nije razvijena stratigrafija koja bi dozvoljavala iskopavanje na cijelom nalazištu (Rubio Campillo 2009.).

Disciplina koja proučava materijalne ostatke proizašle iz nekog sukoba i koja je istodobno razvila i nove strategije istraživanja naziva se *arheologija sukoba* (ili ratna arheologija). Začetkom te discipline smatra se ambiciozno proučavanje bojišta Little Big Horn (iz 1876.) utemeljeno na interdisciplinarnom izučavanju koje je, među ostalima, obuhvaćalo spoznaje didaktike, povijesti, geografije, arheologije (Scott et al. 1989). Općenito, riječ je o vrsti arheologije koja se oslanja na uporabu detektora meta-

Disciplina koja proučava materijalne ostatke proizašle iz nekog sukoba i koja je istodobno razvila i nove strategije istraživanja naziva se *arheologija sukoba* (ili ratna arheologija).

sl.2. Protuavionsko sklonište vojnog aerodroma 331 u mjestu Santa Margarida i el Monjos (okrug Alt Penedès, pokrajina Barcelona) korišteno od strane pilota i zemaljskog osoblja.

Autor fotografije: Maria del Carmen Rojo Ariza

sl.3 Stvari nisu uvijek onakve kakvima se čine, sukobi mogu biti i zakopani. Zgrada Llevant danas je dio kompleksa u kojem djeluje Pedagoški fakultet Sveučilišta u Barceloni, no ne postoji naznaka da je neko vrijeme nakon španjolskog Građanskog rata bila korištena i kao sabirni logor.

la² i korištenje GIS-a (Geographical Information System - Geografski informacijski sustav) kako bi se prostorno proučili pronađeni ostaci (da bi se mogli povezati sa sukobom koji je predmet istraživanja) koji omogućuju razvoj interpretacija vezanih uz mjesto sukoba koje se proučava.

Nadalje, arheologija sukoba posebice je korisna za očuvanje prostora sukoba zato što pokušava otkriti je li (ili nije) taj prostor bio povezan sa sukobom³ ili se zapravo trebalo zaštititi neko drugo područje te u nekim slučajevima je li ono bilo opljačkano. Podaci dobiveni na temelju istraživanja bojišta omogućuju razvoj strategija zaštite i upravljanja baštinom.

Katalonska pustinja

Važnost ostataka vezanih uz sukobe očita je kad je riječ o europskim primjerima. Osvrnuli smo se i na arheološko istraživanje vezano za jedan latinoamerički primjer u kojemu se na temelju iskopavanja tajnih zatvora proučava repesija (Bianchi 2009.). U Kataloniji je baština vezana za rat golema. Međutim, kao što su to i drugi autori pokazali, ta se baština ne proučava i ne podvrgava muzealizaciji (Hernández Cardona 2004; Ifiguez 2008.).

Tako je Vojni muzej Montjuïc svoj muzeografski diskurs godinama temeljio na veličanju vojske. Štoviše, neki su njegovi elementi i poticali nove konflikte jer su podsjećali na pobjedu Francovih snaga nad republikancima (npr. izlaganje republikanske zastave kao trofejnog simbola), a posjetitelj je imao više dojam da ulazi u "kutiju strahota" umjesto u vojno-povijesni muzej jedne zemlje. Nakon što je upravljanje palačom u kojoj je ovaj muzej smješten došlo u nadležnost gradske uprave donesena je sporna

odluka da se muzejska zbirka i zgrada isprazne, te započne postupak zatvaranja kako bi se u konačnici ustanovio Muzej mira. Te su odluke izazvale niz prosvjeda među različitim skupinama⁴ koje su smatrale da dobro osmišljen i prezentiran vojni muzej ne predstavlja samo vojnu kulturu već je i centar mira, te su osudili premještanje i nestanak baštinskog fundusa muzeja djelomično izgrađenoga i zahvaljujući donacijama Katalonaca i stanovnika Barcelone. U apelu su tražili promjenu, odnosno zahtijevali potpuni zaokret postojećeg muzeološkog diskursa. Unatoč svemu muzej je 2008. g. zatvorio svoja vrata javnosti, a zatvoren je i danas.

Primjer Vojnog muzeja Montjuïc samo je vrh ledenog brijega neistraživanja i nečuvanja baštine utemeljene na sukobu u Kataloniji, pri čemu je navedeno osobito evidentno u slučaju španjolskoga Građanskog rata (1936. - 1939.). Nedostatak zanimanja očit je i za arheološka istraživanja zato što se sukladno zakonodavstvu ti ostaci smatraju "suviše suvremenima" da bi bili uključeni u baštinske registre s obzirom da nisu stariji od 200 godina i nisu vojnog karaktera⁵ (BOE Ley 16/1985⁶). Treba uzeti u obzir i nedostatak tradicije postsrednjovjekovne arheologije u katalonskim (i španjolskim) akademskim krugovima. Štoviše, treba imati na umu da arheologija sukoba u Kataloniji (ova se činjenica, općenito uzevši, može primijeniti na cijelu Španjolsku) nastaje u sklopu potreba za zaštitnim arheološkim istraživanjima, koja se provode u velikim gradovima poput Barcelone. U svakom slučaju, to ne podrazumijeva i zaštitu takvih ostataka jer je, primjerice, na Prvom kongresu o protuavionskim skloništim (Povijesni muzej grada Barcelone, 2009.) upozoreno na sustavno uništavanje skloništa u glavnom katalonskom gradu, a osobe odgovorne za

2 Upotreba detektora metala nužna je za proučavanje bojišta i ostalih mjesta suvremenih sukoba (González Ruibal et al. 2010: 136). Međutim, najčešće se povezuje s krivolovom i pljačkanjem arheološke baštine; njegova upotreba nije dobro prihvaćena u katalonskoj akademskoj zajednici.

3 To je ključno za vremenski starije sukobe zbog nedostatka tekstualnih izvora.

4 Za više podataka o tome vidjeti u bibliografiji: Castillo de Montjuïc. *Spasiti Vojni muzej: Zbog čega želimo spasiti Vojni muzej?*

5 Za ostatke koji nisu vezani uz sukobe obično je vremenska granica sto godina.

6 (op. prev.) Hrv. Službeni list Španjolske, Zakon 16/1985.

brigu o baštini nisu ih smatrale dijelom arheološke već arhitektonske baštine. Nije ovdje riječ samo o odabiru ispravnog termina za tu vrstu baštine, već to znači da su ti građevni elementi ostavljeni bez zaštite jer ih osobe odgovorne za arhitektonski registar ne smatraju dovoljno jedinstvenim elementima da bi bili vrijedni zaštite, tj. da bi se spriječilo njihovo uništavanje. Posljedično, ovo postaje primjer gdje nedostatak akademske tradicije objašnjava ne postojanje politike upravljanja baštinom vezanom uz španjolski Građanski rat što stvara autentičnu "vježbu zaborava" (Íñiguez 2008) kad je riječ o borbi i otporu stanovnika Barcelone tijekom frankističkih bombardiranja.

Postoje neke inicijative vezane uz privatne tvrtke, primjerice Memorijal narodnoj vojsci u Pujaltu (okrug La Anoia, pokrajina Barcelona) 2008.⁷ u kojemu su se arheološka iskopavanja pokušala povezati s vjernom muzealizacijom ostataka. Zbog nedostatka zanimanja akademske zajednice na ovakve se inicijative gleda kao na neznanstvene (kojima nedostaje povijesna točnost), te više kao popularizaciju baštine za školsku populaciju kojoj, u ovom slučaju, objašnjavaju španjolski Građanski rat iz perspektive običnog vojnika. Navedeno je i razlog što je mjesto bitke na rijeci Ebro posljednjih godina bilo izloženo učestalim pljačkama i što još uvijek ne postoji interpretacijski centar koji bi poticao istraživanja o tom bojištu kao što je to slučaj s Memorijalom mira u Caenu, iako se radi o jednom od najvažnijih sukoba u španjolskome Građanskom ratu koji nosi veliku simboliku glede borbe za demokratske slobode i republikanska stajališta.

Upravo katalonske prilike dokazuju kako postoji potreba da se razvijaju istraživačke strategije, kao i strategije upravljanja baštinom. Štoviše, opravdanje se pokušalo pronaći u jakom ideološkom obilježju ratnog sukoba.

Ipak, vidjeli smo da se u Latinskoj Americi, u kojoj su se provodile okrutne vojne diktature već uvode intervencije u stilu onih koje smo naveli ranije za europske primjere.

Prema našem shvaćanju, katalonski slučaj, a prošireno gledani i španjolski u cjelini, odraz je činjeničnog stanja postojanja frankizma, koji se očituje u uništavanju baštine vezane za španjolski Građanski rat.

Međutim, ne bismo željeli završiti ovaj članak a ne spomenuti intervencije vezane za aerodrome u Penedèsu, koje provodi skupina istraživača, DIDPATRI u suradnji s Teritorijalnim istraživačkim centrom u Penedèsu, radi zaštite zračnih snaga Španjolske Republike. Te intervencije karakterizira suradnja koja se očituje u integralnom pristupu proučavanja bojišta, (Coma Quintana & Rojo Ariza 2010), odnosno uključivanje saznanja s područja povijesti, arheologije, GIS-a, didaktike itd.

Cilj je razviti muzeografski i didaktički prijedlog otvoren široj javnosti koji omogućuje razumijevanje uloge republikanskih zrakoplovnih snaga u španjolskome Građanskom ratu (1936.-1939.). Konačno, proučavanje nekog sukoba i njegova muzealizacija ne podrazumijevaju

obranu rata, već naprotiv, to je obrana mira jer se objašnjavaju sve varijable koje mogu utjecati. I prije svega, te se informacije pokušavaju na razumljiv način prenijeti javnosti jer je zaborav najmoćnije oružje neofašista zbog toga što znači skrivanje njihovih vlastitih zločina i djela.

LITERATURA

1. Bianchi, S. (ur.) (2009): *"El Pozo" (ex Servicio de Informaciones). Un centro de detención, tortura y muerte de personas de la ciudad de Rosario, Argentina. Antropología política del pasado reciente*. Rosario: Protohistoria Ediciones.
2. BOE Ley 16/1985 "Ley del Patrimonio Histórico español".
3. Castillo de Montjuïc. Salvar el Museu Militar: "Por qué queremos salvar el Museu Militar"
<http://www.castillomontjuic.com/index.php?option=com_content&task=view&id=58&Itemid=6> (Pristupljeno: 24. lipnja 2010).
4. Coma Quintana, L.; Rojo Ariza, M. (2010): "Arqueología y museografía didáctica en los aeródromos de guerra (1936-1939)", *Ebre* 38-4, str.165-177.
5. González Ruibal, A.; Marín Suárez, C.; Sánchez-Elipe Lorente, M.; Lorente Muñoz, S. (2010): "Guerra en la Universidad. Arqueología del conflicto en la Ciudad Universitaria de Madrid", *Ebre* 38-4, str.123-143.
6. Hernández Cardona, F. X. (2004): "Els museus militars a Europa", *Mnèmòsine. Revista Catalana de Museologia* 1, str.15-33.
7. Hernández Cardona, F. X. (2007): "Espacios de guerra y campos de batalla", *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia* 51, str. 7-19.
8. Íñiguez, D. (2008): "Memoria i desmemoria històrica. Contra el desafío oficial del olvido: el caso de los bombardeos", *Ebre* 38-3, str. 209-222.
9. Memorial de l'Exèrcit Popular. <http://www.exercitpopular.org/> (Pristupljeno: 25.06. 2010).
10. Rubio Campillo, X. (2009): "La guerra: investigar para musealizar", *Hermes* 1 (Ejemplar dedicado a: Museografías emergentes), str. 60-66.
10. Santacana Mestre, J.; Hernández Cardona, F. X. (2006): *Museología crítica*. Oviedo: Ed. Trea.
11. Schofield, J. (2005): *Combat Archaeology. Material culture and modern conflict*. London: Duckworth.

MARÍA DEL CARMEN ROJO ARIZA diplomirala je povijest na Sveučilištu u Barceloni, a kao stipendistica programa FI 2010.-2013. Katalonskog parlamenta radi kao mlada istraživačica unutar istraživačke skupine DIDPATRI na istoimenom Sveučilištu.

Sa španjolskoga prevela: Ivana Zeljković

⁷ Memorial de l'Exèrcit Popular, <http://www.exercitpopular.org/> (Pristupljeno 25. lipnja 2010.)

SPACES OF CONFLICT AS HERITAGE

War is an indelible part of history, one that leaves various traces on any area in which it is waged – trenches, for example, castles and battlefields. This implies the need for spaces of conflict to be studied as one more area of research that enables a better understanding of the events of war, as well as the need to develop strategies of educational museography to contribute to a better understanding of these clashes.

Europe has undergone a Copernican revolution in research into such elements when they became a part of the archaeological sub-discipline that became ever more important, while at the same time museographic and museological discourses developed founded on a civil understanding of the conflicts. In Catalonia, there is a vast heritage of this kind, but no research or museological strategies related to this kind of residuum have been developed.

The article places the emphasis on the failure to protect the remains of struggles; the period of the Spanish Civil War is taken as an example. Some examples of research and museographic intervention currently being developed that are endeavouring to cover the whole European area of conflicts are listed.

First, a short review of approaches to war from a museographic point of view is given; a special emphasis is placed on the Copernican revolution of the 20th century, when there was a switch from a museological and museographic discourse based on patriotic and military aggrandisement to a discourse of representing these spaces based on a treatment of war as social phenomenon, i.e. a treatment from a civil point of view.

Apart from that, an explanation is given of how a change in the presentation of the heritage has affected research. It is noted that the spaces of conflict become subject and object of research, with the result that they start to be consider an element of the heritage. New research strategies thus come into being. One of the most prominent is the archaeology of conflicts, which starts off from material evidence of conflicts in order to obtain new information and for which new information is used to create museographic initiatives aimed at the broader public that, after a visit to the scene of the conflict, understands that the war (being investigated) is a total phenomenon that had an impact on the whole of the population that went through it.

After that, there is a description of the heritage derived from the war in Catalonia, a few examples being briefly analysed. Firstly, there is the example of the treatment of the Military Museum of Montjuïc (Barcelona), which, in the author's view, reflects the mentioned fact. Also given is the reaction of the public. Then comes a brief analysis of the archaeological heritage from the period of the Spanish Civil War (1936-1939) and some interventions are listed. The centre of the analysis is criticism of the lack of intervention in the heritage of this type in Catalonia. However, some projects run by the DidPatri research group are listed, particularly those that are conducted in the old heritage spaces related to the Civil War in Catalonia.